

UDK 911.3:33(497.5)

PROCESI TRANZICIJE KAO FAKTOR PROMJENA BROJA I STRUKTURE STANOVNIŠTVA ŽUPANIJSKIH SREDIŠTA U HRVATSKOJ

DRAGUTIN FELETAR, ZORAN STIPERSKI

Izvadak:

Članak ukazuje na šest osnovnih tranzicijskih problema s kojima je suočena Hrvatska. To su (1) pad fizičkog obujma proizvodnje, (2) nužna afirmacija na novim tržištima, (3) spor dotok stranog kapitala, (4) sporo, i uz poteškoće, teče proces privatizacije, (5) velika nezaposlenost i (6) velike ratne štete. Svi ovi problemi, uz procese deagrarizacije i deruralizacije, utječu na demografsku transformaciju županijskih središta. Osobito je zabrinjavajući ubrzan demografski rast Zagreba nakon 1991. godine.

Ključne riječi:

Hrvatska; tranzicija; privatizacija; rat; gospodarstvo; polarizacija; ekonomska struktura stanovništva

THE INFLUENCE OF ECONOMIC TRANSITION ON THE POPULATION NUMBER AND STRUC- TURE IN CENTRES OF CROATIAN COUNTIES

Abstract:

The paper is emphasizing six basic problems of economic transition in Croatia. Those are: (1) the decline of the production of goods, (2) necessary affirmation on new markets (3) slow income of foreign investments, (4) inefficient and problematical privatization, (5) high unemployment and (6) great war damage. All these problems, along with continuing processes of deagrarization and deruralization, are influencing the demographic situation in Croatia, especially the number and economic structure of the population in centres of croatian counties (županija's).

Key words:

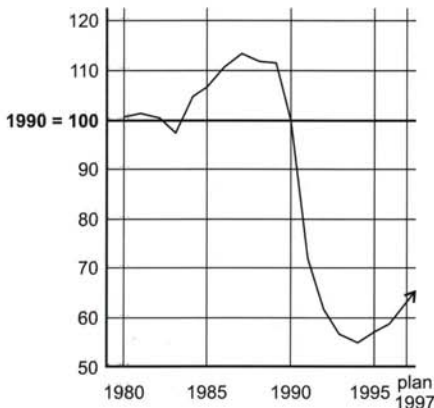
Croatia; economic transition; privatization; war; economy; polarization; population economic structure

UVOD

Od velikih društveno-političkih promjena u Europi u razdoblju 1989.-1991., zemlje u tranziciji, pa tako i Hrvatska, mukotrпно prolaze kroz dva usporedna procesa prestrukturiranja: (1) Zemlje u tranziciji uključuju se u svjetski proces deindustrijalizacije ili ulaska u poslijeindustrijsko doba, te (2) provode vrlo teški i kompleksni prijelaz iz represivnog real-socijalističkog u tržišni sustav. Hrvatska u tom prestrukturiranju ima i dodatne poteškoće, jer je prošla teška ratna razaranja, a prolazi i osjetljivu fazu stvaranja vlastite samostalne države.

Problemi tranzicije u Hrvatskoj se najizravnije prelamaju kroz slijedeće transformacijske procese:

1. Naglo je pao fizički obujam proizvodnje u svim gospodarskim granama. To se osobito odnosi na glavnu hrvatsku gospodarsku granu (koja prije rata ostvaruje više od 41 posto narodnog dohotka države) - industriju. Obujam industrijske proizvodnje u 1994. godini u odnosu na 1990. bio je manji čak za oko 43 posto (a 1996. za oko 40 posto).

Sl. 1. - Kretanje obujma industrijske proizvodnje u Hrvatskoj od 1980. do 1996. i plan za 1997. godinu (1990=100)

Fig. 1 - Industrial production in Croatia in the period 1980-1996 and plan for 1997 (index: 1990=100)

2. Traži se izlaz u traženju i afirmaciji na novim tržištima, jer je nekadašnje klirinško istočnoeuropsko tržište nestalo, a raspalo se i staro jugoslavensko tržište. Afirmacija na tržištima Europske unije i drugim razvijenim zemljama traži novac i vrijeme, te unutrašnje prestrukturiranje hrvatske industrije.

3. Hrvatska je uvelike pogođena prosperim dotokom kapitala iz inozemstva, jer je označena kao nesigurno područje za ulaganja. Primjerice, od 1991. do 1996. u Hrvatsku je ušlo za oko 18 puta manje kapitala nego li u Mađarsku.

4. Hrvatska vrlo sporo i uz značajne poteškoće provodi proces privatizacije. Još uvijek se u državnim rukama nalazi oko 65 posto hrvatske industrije. Procesi privatizacije izazivaju značajne socijalne i društvene potrese.

5. Hrvatska se bori sa značajnim problemom porasta nezaposlenosti, jer je prema službenim podacima oko 17 posto aktivnog stanovništva bez posla (a vjerojatno i više). Od 1988. do 1996. broj zaposlenih uvelike je smanjen: od oko 1 485 000 na samo oko 950 000. U tom je razdoblju radnu knjižicu izgubilo čak 750 206 ljudi, ali je mahom u privatnom

Tab. 1. - Postotni udio zaposlenih po pojedinim djelatnostima u gospodarstvu Hrvatske 1988. i 1995. godine.

Tab. 1 - The share (%) of employed according to sectors of economic activities in Croatia in 1988 and 1995

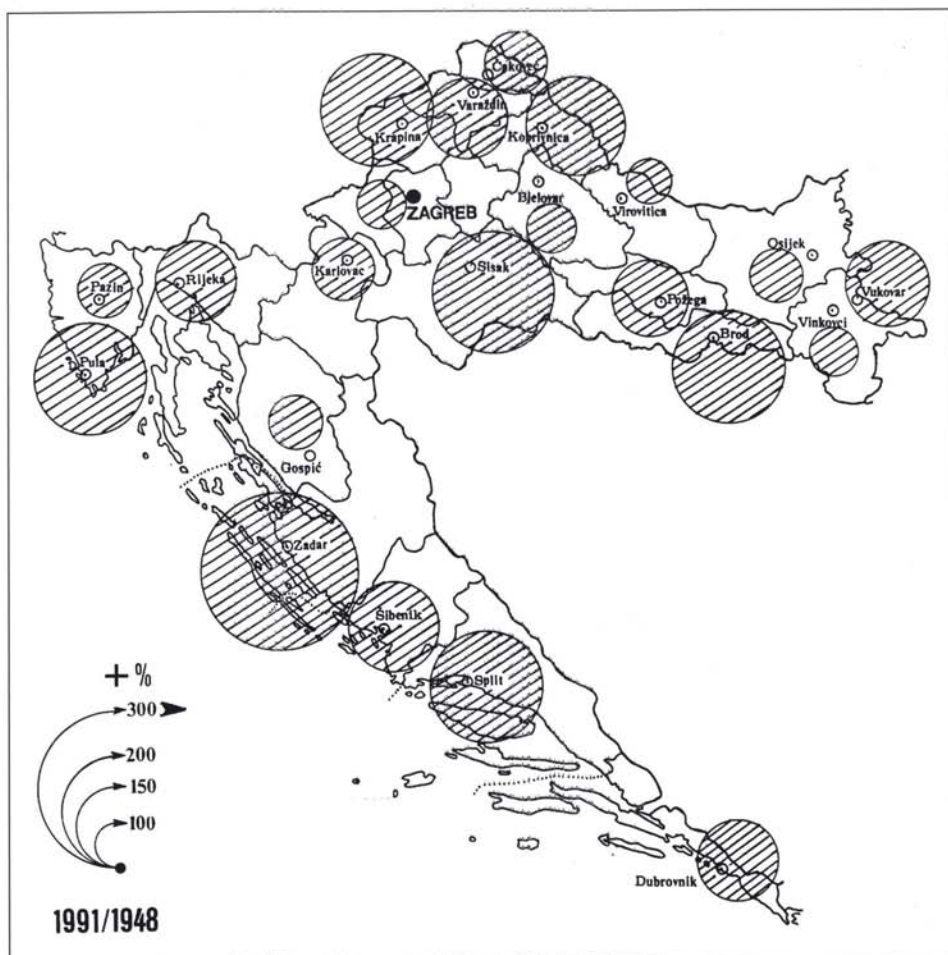
	1988	1995
Industrija i rudarstvo	36,0	34,0
Trgovina	10,5	10,7
Zdravstvo	6,7	9,3
Obrazovanje i kultura	6,2	8,6
Promet i veze	8,1	8,2
Gradevinarstvo	8,6	5,8
Financije i druge usluge	4,4	5,0
Državna uprava	4,2	4,9
Ugostiteljstvo i turizam	5,5	4,3
Poljoprivreda i ribarstvo	3,4	3,4
Stambeno-komunalna djelatnost	2,1	2,3
Obrtništvo	3,0	2,0
Šumarstvo	1,0	1,1
Vodoprivreda	0,4	0,4

(Izvor: Banka, broj VIII/8, kolovoz 1997.)

sektoru nanovo zaposleno 122 824 radnika, a ostali su otišli u mirovinu. Broj umirovljenika prebrzo je rastao, tako da ih danas u Hrvatskoj ima čak 872 000 ili gotovo isto kao i zaposlenih, što predstavlja velik teret za gospodarstvo. Znatno se pogoršala struktura zaposlenosti po pojedinim gospodarskim granama: pad zaposlenosti veći je u proizvodnji, a minimalno je smanjen (ili čak povećan) u granama koje zavise od državnog proračuna (tab. 1).

6. Procese prestrukturiranja uvelike otežavaju velike ratne štete, te veliki troškovi zbrinjavanja prognanika i izbjeglica. Ratne štete procijenjene su na oko 35 milijardi USA dolara, od čega oko 19 milijardi u industriji i obrtu.

Sve to utječe i na promjene u prostornom rasporedu stanovništva u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je 1961. godine u primarnom sektoru bilo 43,7 posto zaposlenih, sekundarnom 15,4 posto i terciarnom i kvartarnom 40,9 posto. U 1996. se procjenjuje da Hrvatska ima strukturu

Sl. 2. - Porast stanovništva (u postotku) u županijskim središtima Hrvatske u razdoblju od 1948. do 1991. godine
Fig. 2 - Population growth (%) in centres of counties in Croatia in the 1948-1991 period

Tab. 2. - Kretanje broja stanovnika u županijskim središtima Hrvatske od 1948. do 1991. i procjena za 1996. godinu

Tab. 2 - Population in county centres in Croatia from 1948 to 1991 and 1996 estimation

Grad	1948	1971	1981	1991	Procjena 1996	1991/1948	
						Broj	Posto
Bjelovar	12867	20998	25101	26926	27500	14059	109,5
Sl. Brod	18605	38705	47518	55683	55000	37078	199,3
Dubrovnik	19773	34804	43759	49728	48000	29958	151,5
Pazin	2416	3462	4827	5282	6200	2866	118,6
Pula	21068	47498	56040	62378	64000	41310	196,1
Karlovac	26690	47543	54901	59999	58000	33309	124,8
Koprivnica	8663	16489	20759	24328	25500	15579	179,7
Krapina	1446	3097	3992	4481	5200	3035	209,9
Gospić	4204	8046	8688	9025	6500	4821	114,7
Osijek	49810	94682	104246	104761	97000	54951	110,3
Požega	8544	18184	20495	21046	22000	12502	146,3
Rijeka	68780	132222	158288	172804	176000	104024	151,4
Split	64262	152905	203178	189388	190000	125126	194,7
Šibenik	15353	30066	36929	41012	38000	25659	167,1
Sisak	14140	38458	43094	45792	43000	31652	223,8
Varaždin	17314	34312	39316	41846	44000	24532	141,7
Virovitica	9951	16378	18846	20167	21500	10216	102,7
Zadar	13954	43087	59568	76343	74000	62389	447,1
Vukovar	17223	30222	33652	44639	-	27416	159,2
Vinkovci	17219	29106	32923	35347	34000	18128	105,3
Zagreb	339923	602205	681832	706770	810000	366847	107,9
Čakovec	7037	11773	14745	15999	19000	8962	127,4

(Izvor: Popisi stanovništva)

zaposlenih s oko 10,0 posto primarnog sektora, 34,0 posto sekundarnog i oko 56,0 posto tercijarnog i kvartarnog. Sve to upućuje na vrlo intenzivne procese industrijalizacije i tercijarizacije, odnosno deagrarizacije - što je pak pratio vrlo izražen proces deruralizacije, odnosno preseljavanja iz sela u gradove. Godine 1961. Hrvatska je imala 27,3 posto a 1996. oko 57 posto gradskog stanovništva.

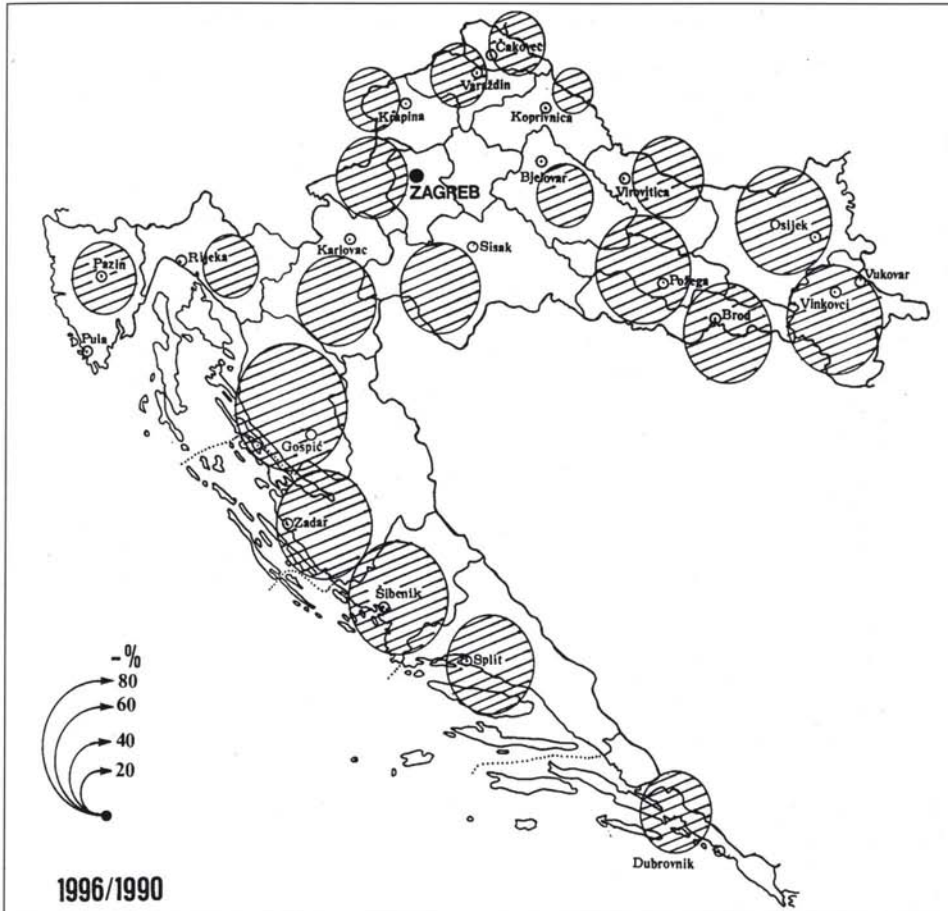
NASTAVAK PROCESA DERURALIZACIJE

Zadnjih pola stoljeća Hrvatska je tipičan primjer zemlje intenzivnog procesa deruralizacije, odnosno napuštanja ruralnih ili seoskih prostora. Taj je proces vrlo intenzivan čak i u atraktivnim agrarnim područjima panonske Hrvatske, a dakako onda i u gorskoj i otočnoj

Hrvatskoj. Odlazak iz poljoprivrede i sa sela toliko je intenzivan, da su mnoga ruralna područja gotovo opustjela, a čak se smanjuje i fizički obujam poljoprivredne proizvodnje. Od 1992. godine čak je počeo opadati ukupan broj stanovnika Hrvatske, a u strukturi sve veću dominanciju ima starije i staro stanovništvo.

Od oko 550 općina i gradova, koliko ih danas djeluje u Hrvatskoj po novom teritorijalnom ustroju, samo 35,2 posto bilježi porast stanovništva (i to zahvaljujući rastu središnjih naselja nekadašnjih velikih općina), odnosno čak 64,8 posto bilježi opadanje. Od velikog broj općina čije stanovništvo opada, u 31,1 posto općina taj pad iznosi više od 30 posto u razdoblju od 1948. do 1991. godine.

Poradi tek djelomično provedene politike decentralizacije ili policentričnoga razvoja, razmjerno nagli porast stanovništva zabilježili

Sl. 3. - Pad obujma industrijske proizvodnje (u postocima) u županijskim središtima Hrvatske u razdoblju od 1990. do 1996. godine

Fig. 3 - The decline of industrial production (%) in centres of counties in Croatia in the 1990-1996 period

su regionalni centri ili važnija lokalna središta. Kod toga se osobito opaža koncentracija ili polarizacija stanovništva u glavni grad Zagreb, te u glavna regionalna središta - Split, Rijeku, Osijek, Zadar, Pulu, Sisak, Slavonski Brod, Karlovac, Varaždin i druga. Od 1948. do 1991. godine svih 20 gradskih središta županija u Hrvatskoj zabilježilo je porast broja stanovnika veći od 100 posto, a poneki i više od 200 posto (Karlovac 124,8 posto, Krapina 209,9 posto, Sisak 223,8 posto i Zadar čak 447,1 posto).

U uvjetima tranzicije proces deruralizacije još se intenzivira, ali sa značajnim regionalnim razlikama. Kao i u drugim gospodarski slabije razvijenim zemljama (Hrvatska je prema podacima Svjetske banke 1994. imala narodni dohodak od samo 2.540 USA dolara po stanovniku), provodi se proces demografske polarizacije u glavni grad države - računa se da je Zagreb od zadnjeg popisa 1991. do kraja 1996. godine "dobio" novih oko sto tisuća stanovnika! Porast broja stanovnika u drugim

Tab. 3. - Kretanje broja zaposlenih u industriji u županijskim središtima Hrvatske od 1990. do 1996. i stopa nezaposlenosti 30. lipnja 1996. godine

Tab. 3 - The number of employed in industry in county centres in Croatia in 1990, 1992 and 1996 and the unemployment rate on June 30th 1996

Grad	1990	1992	31.03. 1996	1991/1948		Stopa nezapo- slenosti 30.06.1996.
				Broj	Posto	
Zagreb	119.007	91.072	68.051	50.956	42,8	14,3
Krapina	5.061	4.027	3.097	1.962	38,8	9,1
Sisak	12.320	9.241	6.134	6.186	50,2	18,1
Karlovac	14.676	9.033	7.133	7.543	51,4	19,2
Varaždin	16.517	14.613	11.313	5.204	31,5	15,9
Koprivnica	12.672	11.641	10.014	2.658	21,0	12,1
Bjelovar	6.705	5.652	4.702	2.003	29,9	15,8
Rijeka	20.849	17.742	14.305	6.544	31,4	19,1
Gospić	3.089	1.149	753	2.386	77,2	17,6
Virovitica	5.699	4.552	3.237	2.462	43,3	17,0
Požega	7.422	5.646	3.089	4.333	58,4	16,8
Sl. Brod	13.039	8.403	6.382	6.657	51,1	23,2
Zadar	9.460	7.159	3.983	5.477	57,9	16,9
Osijek	19.283	13.477	8.271	11.012	57,1	20,4
Šibenik	8.051	5.676	2.876	5.172	64,3	22,2
Vukovar	15.203	8.512	-	-	-	-
Vinkovci	5.387	3.955	2.378	3.009	55,8	25,1
Split	18.950	12.730	10.013	8.937	47,2	29,2
Pazin	3.045	2.827	1.973	1.072	35,2	18,2
Pula	11.544	8.843	7.150	4.394	38,1	13,1
Dubrovnik	2.865	2.120	1.731	1.131	39,5	19,4
Čakovec	14.505	11.955	9.302	5.203	35,8	14,1
HRVATSKA	584.334	381.544	328.174	220.160	40,2	17,2

(Izvor: Državni zavod za statistiku Hrvatske)

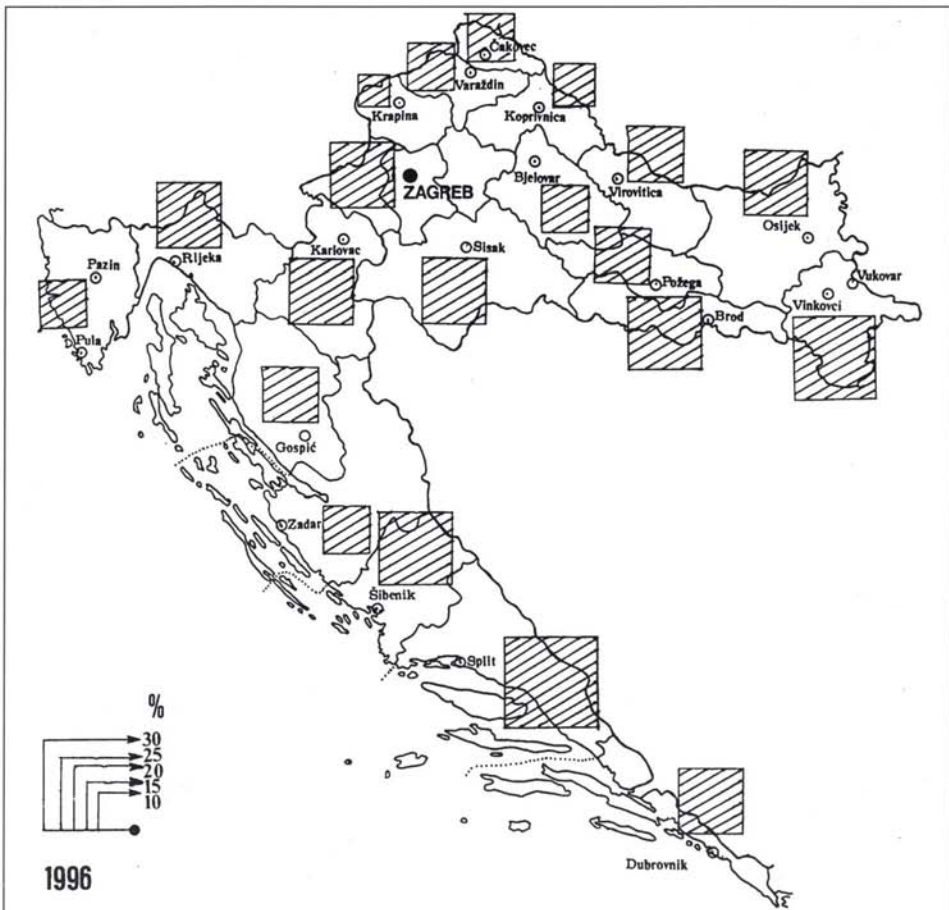
gradovima, pa i u županijskim središtima, u uvjetima tranzicije je značajno usporen. To se objašnjava porastom nezaposlenosti i otpuštanja u industriji, kao i presporim procesom privatizacije. Županijska središta koja su bila blizu ili u zoni ratnih događaja 1991.-1995. bilježe i opadanje broja stanovnika, ali se očekuje da će se novim naseljavanjima ovi gradovi ubrzo opet demografski ojačati (Gospić, Osijek, Vukovar, Vinkovci, Dubrovnik i drugi). Procesi prestrukturiranja, gospodarskog i društvenog, svakako su unijeli živost i promjene u prostornom rasporedu stanovništva Hrvatske.

Već započeti procesi najavljuju da će slijedećih godina najbrže rasti stanovništvo upravo županijskih središta. Godine 1948. stanovnici 20 županijskih središta (današnjih) činili su samo 19,1 posto ukupnog žiteljstva Hrvatske, a 1991. već 35,9 posto. U tom je razdoblju ukupno stanovništvo županijskih središta poraslo za 138,1 posto, a ukupno stanovništvo Hrvatske samo za 26,6 posto (s tendencijom polaganog opadanja nakon 1992. godine). Dobivši važne upravne funkcije, uz raniju koncentraciju gospodarstva i stanovništva, upravo županijska središta pokazuju najviše inicijative i fleksibilnosti u procesu tranzicije.

DEINDUSTRIJALIZACIJA U UVJETIMA TRANZICIJE

Od posebne je važnosti pokretanje procesa promjene kvalitativne strukture stanovništva, što naglašava i pojačava proces tranzicije - osobito u gradskim središtima županija. Naime, proces deindustrijalizacije, te porasta poduzetništva, odnosno tercijarnog i kvartarnog sektora, najintenzivniji je u većim gradovima Hrvatske, odnosno u središtima županija.

U razdoblju od 1990. do 1996. godine odvijao se neočekivano nagli proces smanjivanja broja zaposlenih u industriji: u cijeloj Hrvatskoj taj je broj smanjen od 584 334 na samo 328 174 radnika ili za čak 40,2 posto! Procesi deindustrijalizacije uvelike su promijenili strukturu stanovništva osobito u županijskim središtima. Intenzitet tih promjena vrlo je različit u pojedinim dijelovima Hrvatske, a pogotovo je opao broj zaposlenih u industriji u onim županijskim središtima koja su bila pogođena ratnim razaranja, te

Sl. 4. - Postotni udio nezaposlenih po županijama u Hrvatskoj 30. lipnja 1996. godine
Fig. 4 - The share (%) of unemployed according to counties in Croatia, June 30th 1996

ukidanjem nekih većih i osobito velikih nerentabilnih industrijskih poduzeća u uvjetima tranzicije. Tako je, primjerice, broj industrijskih radnika u Gospiću smanjen čak za 77,22 posto (od 1990. do 1996. godine), u Šibeniku za 64,3 posto, u Požezi za 58,4 posto, Zadru 57,9 posto, Osijeku 57,1 posto, itd. Najmanje je smanjen broj industrijskih radnika u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, te u Istri, što je bilo i za očekivati (tab. 3).

Vrlo su slični problemi u prostornom rasporedu intenziteta nezaposlenosti. Kao i druge zemlje u tranziciji, Hrvatska također ima visoku stopu nezaposlenosti, koja nažalost još raste. Računa se da je danas u Hrvatskoj oko 17 posto nezaposlenih, dok još k tome značajan broj zaposlenih vrlo neredovito prima plaću. Problemom nezaposlenosti osobito su

pogođena ona županijska središta (i one regije), koja su izgubila najviše industrijskih kapaciteta. To znači da će nezaposlenost biti osobito visoka u južnoj Hrvatskoj (Split čak oko 30 posto, Šibenik 22 posto itd), te u istočnim dijelovima države (Sl. Brod oko 23 posto, Vinkovci 25 posto itd).

Zaključno možemo ustvrditi da aktualni procesi gospodarske tranzicije, koji su vrlo kompleksni i sveobuhvatni, značajno utječu i na promjenu prostornog rasporeda stanovništva, kao i mijenu njegove strukture. To se osobito odnosi na gradove, a pogotovo županijska središta i glavni grad Zagreb. Procesi prestrukturiranja i u tom kompleksu priližuju demografske i gospodarske promjene u Hrvatskoj onima u Srednjoj Europi i razvijenom svijetu.

LITERATURA IZVORI

Statistički ljetopis Hrvatske, Zagreb, 1993., 1994., 1995., 1996.

Feletar, D. (1995.): Neke značajke usporedbe broja stanovnika u Hrvatskoj 1948. i 1991. godine na bazi novoga teritorijalnog ustroja. *Acta Geographica Croatica* 30, Zagreb, 61-77.

Hrženjak, J. (1993.): Lokalna uprava i samouprava u Hrvatskoj. Zagreb.

Frganović, M. & Živić, D. (1994.): Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948. do 1991. godine. *Geografski glasnik* 56, Zagreb.

Crnković-Pozaić, S. (1997.): Kako se snašlo 750.000 ljudi. *Banka* 8/VIII, Zagreb, 30-33.

Summary
**THE INFLUENCE OF ECONOMIC TRANSITION ON THE
POPULATION NUMBER AND STRUCTURE IN CENTRES OF
CROATIAN COUNTIES**

by DRAGUTIN FELETAR, ZORAN STIPERSKI

The paper deals with causes and consequences of the economic transition on the population number and structure in 20 cities - centres of croatian counties. The first part of the paper presents most important transitional problems of Croatia which influenced the changes in population patterns. Main problems are: (1) the decline of the production of goods, (2) the fall of former easturopean market system, as well as former Yugoslavian market system, which is demanding a necessary affirmation on new markets, (3) slow income of foreign investments, one of the reasons being that

the Croatia was declared risky for investments, (4) inefficient and problematical privatization, (5) high unemployment and (6) great war damage, as well as high costs of sheltering refugees.

The paper also emphasizes the continuing relatively intensive process of deagrarization and especially deruralization in almost all of Croatia. All these problems are influencing the demographic situation in Croatia, especially the number and economic structure of the population in centres of croatian counties.

**Dr. sc. Dragutin Feletar, red. prof., Geografski odsjek
PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19/II,
Zagreb**

**Dr. sc. Zoran Stiperski, viši asistent, Geografski
odsjek PMF-a Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg
19/II, Zagreb**